

ROKOPISI NA WIKIMEDIJINIH SPLETIŠČIH

Miran Hladnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana
miran.hladnik@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.36.119-128

Digitalizirani slovenski rokopisi se nahajajo na treh Wikimedijinih spletiščih: posnetki ali skeni v zbirki Commons (slov. Zbirka), prepisi na Wikiviru, enciklopedični opisi pa na Wikipediji. Prosto dostopnost in uporabnost rokopisom na wikijih zagotavlja licenca Creative Commons, restriktivna domača zakonodaja (avtorska, kulturnodediščinska in zasebnostna) pa objave ovira. Posnetki rokopisov v Zbirki so v veliki meri iz Digitalne knjižnice Slovenije, dodatna vrednost postavitve v Zbirko pa so hitra najdljivost in maksimalna vidnost, neposredna uporabnost za kritične prepise na Wikiviru in za ilustracijo gesel v Wikipediji ter mednarodna vpetost. Dileme pri redakciji in spletni objavi rokopisov ilustrirajo zgledi anonimnega romana *Pesem gora* (1943), diplomskih nalog na slovenistiki, *Zbranega dela* Alojza Gradnika, korespondence Boris Pahor – Marija Žagar in variant Prešernovih pesmi.

Wikimedia Commons, Wikivir, Wikipedija, licenca Creative Commons, slovenski rokopisi

Digitalised Slovene manuscripts can be found on three wikis: photographs or scans on Wikimedia Commons, transcripts on Wikisource and encyclopaedic descriptions on Wikipedia. Free access and use of manuscripts on wikis are guaranteed by Creative Commons licence, but restrictive domestic legislation (on copyright, cultural heritage and privacy) restricts publication. Photographic records of manuscripts on Wikimedia Commons are largely from the Digital Library of Slovenia, while the added value of placement on Wikimedia Commons are rapid access, maximum visibility, direct use for critical transcripts on Wikisource and for illustrating entries in Wikipedia, and international placement. Issues connected with editing and online publication of manuscripts are illustrated by the examples of the anonymous novel *Pesem gora* (Poem of the Mountains, 1943), degree dissertations at the Slovene Studies Department, the *Collected Work* of Alojz Gradnik, the correspondence between Boris Pahor and Marija Žagar, and variants of Prešeren's poems.

Wikimedia Commons, Wikisource, Wikipedia, Creative Commons licence, Slovene manuscripts

Digitalizacija rokopisa je prenos sporočila v drugi medij. Z njo rokopis izgubi dve svoji prepoznavni lastnosti, to sta unikatnost in omejen recepcijski domet.¹ Kljub temu rokopise digitaliziramo, saj je to glavni način ohranjanja informacij, ki jih

¹ Drugi pogosti kvalifikatorji rokopisa so staro, zasebno in avtentično. Danes piše z roko, kdor želi biti »oseben«, npr. za sožalne izjave ali voščila, pa še tu rokopis izrivajo računalniški črkovni nabori, ki rokopis oponašajo. Unikatnost je tudi lastnost diplomskih nalog in napisov na spomenikih.

vsebujejo, in njihovega razširjanja. Digitalizacija je prvi med ukrepi za zaščito rokopisa, ohranjanje pisne dediščine pa je ena temeljnih kulturnih nalog. Izraz varnostna kopija se nanaša skoraj izključno na izdelavo digitalne kopije, ki omogoči, da izvirnik umaknemo iz rabe in ga s tem obvarujemo pred poškodbami ali izgubo. Za digitalizacijo se samoumevno odločamo navkljub trdoživim predsodkom o nestabilnosti in nestalnosti digitalnih nosilcev.

Digitalnih kopij ne izdelujemo za hrambo v trezorju, temveč zato, da bi omogočili dostop javnosti. Temu cilju ustreza oprema posnetka z eno od licenc proste dostopnosti in postavitev na splet. S stališča uporabnika je pomembno, da je spletišče poznano, trajno, zanesljivo, hitro in prijazno, čemur ustrezajo javna spletišča, ki jih vzdržujejo nacionalne inštitucije (npr. Digitalna knjižnica Slovenije) ali nekomercialne globalne fundacije, npr. gibanje Wikimedia s poslanstvom posredovanja prosto dostopnih izobraževalnih vsebin celemu svetu. Če spadamo med uporabnike, ki ne želijo rokopisov samo gledati, ampak bi želeli kakšnega tudi prispevati in ga kritično prepisati, si bomo izbrali platformo tipa Splet 2.0, to pa so brez prave konkurence Wikimedijina spletišča. Doslej so z rokopisi manipulirali le strokovnjaki v okviru svojih služb in ob inštitucionalni tehnični podpori, z vseobsežno digitalizacijo pa se krepi nujna po vključevanju kompetentnega slehernika.

Rokopis je z roko napisano besedilo. Večinoma s pisalom na papirju, v praksi pa ima status rokopisa tudi tipkopis, če gre za unikatni avtorski izdelek, za predlogo za natis ali za delovno verzijo teksta. V principu je rokopis tudi avtorjev tekst v računalniku, preden vanj posežejo urednik, lektor in stavec, vendar svojega tipkanja na računalniku v glavnem ne dojemamo kot rokopis. Pred obdobjem tiska je bil rokopis skoraj edini način pisne eksistence besedila. Digitalna doba rokopisov v starem smislu ne proizvaja, ampak stare rokopise le reproducira. Reproducirala jih je tudi že pred-digitalna doba, in sicer s pretipkavanjem (pri čemer se je fizičnost rokopisa izgubila v korist berljivosti) in natisom, v manjšem deležu pa z natisom preslikav (faksimilov). Digitalizacija s pospletanjem je prinesla lažje iskanje, večjo vidnost in dostopnost, ohranitev izvorne podobe rokopisa, zlasti pa možnost uporabnikove udeležbe pri digitalizaciji, redakciji in organizaciji rokopisov.

Pravne razsežnosti rokopisov

Digitalizacija je odprla pravne dileme, ki jih tradicionalna avtorska zakonodaja, poznana pod imenom *copyright*, ne rešuje dobro. Njene anahronizme oz. njeno nekompatibilnost z digitalno naravo intelektualnih proizvodov odpravljajo licence proste dostopnosti. Javne inštitucije, zadolžene za hrambo in promocijo digitalizirane kulturne dediščine, se zanje doslej niso rade odločale, iz strahu, da bodo izgubile nadzor nad digitaliziranimi predmeti. »Za vsak slučaj« se raje oklepajo *copyrighta*, ki naj bi intelektualni izdelek ščitil, dejansko pa le omejuje uporabnost digitalnih kopij. Javne inštitucije, ki tako kot Digitalna knjižnica Slovenije (dLib) ponujajo bralcu gradivo, prosto pravic (v javni domeni), ki ga lahko kdorkoli brez vprašanja reproducira, razširja, predstavlja in z njim celo služi, pozivam, da ga po zgledu Europeane

opremijo z ustreznimi licencami Creative Commons (CC). Obetavno politiko glede prostega dostopa do znanstvenih informacij, ki je zgled za ravnanje z drugimi informacijami, vodi EU,² priporočilom evropske komisije sledijo tudi slovenska politika³ in posamezni avtorji.

Števec gradiva na dLibu trenutno kaže 1.384 rokopisov. Ker se dLib sklicuje na slovensko ustreznico *copyrighta*, tj. na Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP), predpostavlja, da gre pri teh rokopisih za avtorska dela, torej za intelektualne proizvode s področja umetnosti ali znanosti pa tudi za dela s področja novinarske publicistike, ki izkazujejo avtorsko izvirnost oz. prepoznavnost. Kdaj je kak rokopis avtorsko delo, je v praksi težko določiti. Po tradiciji bomo kot avtorska dela označili osebno korespondenco ter zapiske pisateljev in raziskovalcev, ki se nanašajo na literarna dela. Kaj pa uradovalna pisma literatov, npr. Prešernove in Gradnikove pravniške dopise? V izogib pravnim zapletom se je priporočljivo sprijazniti s predpostavko, da je avtorsko delo vsak izdelek, ki ga avtor kot takega deklarira.

Avtorska zakonodaja ščiti rokopise (neobjavljena dela) enako kot objavljena: v javno domeno stopijo 70 let po avtorjevi smrti. Pa tudi tedaj se lahko pojavijo ovire. Po 140. členu (Neobjavljena prosta dela) tisti, ki prvi objavi delo, ki je že v javni lasti, za 25 let pridobi materialne avtorske pravice nad delom. Če je delo objavil kot kritično izdajo, pa po 141. členu (Kritične ali znanstvene izdaje prostih del) podaljša »zaščito« (beri: uzurpacijo dela) za 30 let. Ta dva člena v zakonu ščitita finančne koristi komercialnih založb, ne pa dela, in to v škodo javnega kulturnega interesa, kar je nedopustno. Rokopise objavljajo praviloma inštitucije, financirane iz državnega proračuna, zato bi morale biti objave prosto dostopne.

Javni zavodi lahko reproducirajo rokopise v svojem skrbstvu enako kot objavljena dela, za anonimne avtorske rokopise v zasebni lasti pa v tem zakonu ni napotkov. Do njihove objave lahko pride le, če se tako odloči lastnik podlage, na kateri se nahaja rokopis. Če do rokopisov niso prišli z dedovanjem, so to zbiralci, ki z rokopisi in drugimi starimi dokumenti trgujejo, zato je objavo od njih težko pričakovati. Kadar se za potrebe prodaje vendarle znajdejo na spletu, ni nobenih pravnih ovir, da ne bi reprodukcij v tistem obsegu, kot ga je omogočil lastnik, skopirali v Wikimedijino Zbirko in opremili z licenco proste dostopnosti. To se dogaja s starimi dokumenti na dražbenih spletiščih Delcampe, Philadria, Bolha, eBay idr.

Avtorska dela rokopisnega značaja, ki so nastala v okviru službe (pisma in drugi dokumenti iz poslovanja podjetij, javne uprave in cerkve), ureja 101. člen ZASP, ki jamči službi 10-letno razpolaganje z njimi. V Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ) so vključeni člani, ki zelo prozorno skrbijo za komercialni interes služb, ki jih javni zavod najame za digitalizacijo svojega fonda.

Rokopise zasebne narave ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP). Literarni zgodovinarji imamo opraviti z rokopisi mrtvih, o katerih usodi odločajo dediči.

² Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Na spletu.

³ Nacionalna strategija odprtega dostopa do znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov v Sloveniji 2015–2020. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS. Na spletu.

Če ne gre za avtorje in avtorska dela, rokopise zadeva 23. člen, ki v 4. točki dopušča dedičem iz prvega ali drugega dednega reda, da pisno prepovedo posredovanje podatkov pokojnika, čeprav pokojni tega ni želel in čeprav bi šlo za raziskovalni namen. Pokojnikovi rokopisi, ki so jih podedovali svojci, so brez njihove volje javnosti tako ali tako nedostopni.

Doma hranim snop pisem Bratka Krefta Mariji Žagar, med prijatelji pa so mi najbolj artikulirana pisma pisali Tone Perčič, Peter Weiss in Taras Kermauner. So objavljiva? Zaradi statusa dopisovalcev, ki so bodisi literati bodisi znanstveniki ali oboje, in tematike, ki je v določenem deležu javna, so pisma izvirna avtorska dela in veljajo zanje pogoji ZASP. Ker pa niso bila prvenstveno namenjena objavi in vsebujejo lahko tudi delikatna zasebna stališča, bi bilo v skladu z ZVOP za njihovo objavo potrebno tudi soglasje dopisovalcev ali njihovih potomcev.

Rokopisi upravne narave niso avtorska dela, ravnanje z njimi ureja Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ). Ti rokopisi so večinoma že skraja v javni lasti.

Rokopisi v lastni knjižnici, ki so nastali pred letom 1800, in teksti, ki imajo status slovenike, imajo po 5. členu Zakona o knjižničarstvu (ZKnj) status kulturnega spomenika in so s tem predmet Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD).⁴ Ta zakon v 54. členu javnim inštitucijam, ki hranijo rokopise, nalaga, da morajo biti ti »v sorazmerju z zmožnostmi lastnika oziroma posestnika« dostopni javnosti, vendar v 44. členu daje lastniku pravico do omejevanja dostopa z določilom, da »[n]ihče ne sme uporabljati podobe in imena spomenika za pridobitne namene brez soglasja lastnika spomenika. Lastnik lahko s soglasjem določi tudi višino nadomestila za uporabo.« Dodatne omejitve dostopa do javnega arhivskega gradiva v knjižnicah in muzejih našteva Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) v 65. členu.

Do leta 2016 je možnost prepovedi veljala tudi za nepridobitno rabo, kar je v praksi pomenilo, da bi bilo za vsako fotografiranje in za vsako objavo fotografije rokopisa potrebno izrecno dovoljenje inštitucije, ki je rokopis hranila, tudi če je bil ta rokopis že zdavnaj v javni lasti. 88. člen ZVKD daje javnim inštitucijam, kot so muzeji, oz. njihovim ustanoviteljem status pravnih lastnikov nad javno kulturno lastnino, ki je v njihovem skrbstvu oz. upravljanju. Zakon bi moral po mojem prepričanju namesto tega izpostaviti temeljno poslanstvo javnih inštitucij, da svoj inventar digitalizirajo in ga zastonj ponudijo javnosti, v imenu katere delujejo.

V primerjavi z drugimi nacionalnimi zakonodajami, ki urejajo promet z rokopisi, je slovenska za stopnjo restriktivnejša. Avtorska zakonodaja ne pozna svobode panorame, ki omogoča reprodukcijo avtorskih del na javnih mestih, in omejuje lastništvo del, ki so nastala v okviru delovnega razmerja. Dediščinska zakonodaja omejuje reprodukcijo kulturnih spomenikov v komercialne namene. Zasebnostna zakonodaja pa onemogoča objavo, če se z njo ne strinjajo dediči. ZASP dovoljuje reprodukcijo

⁴ »Knjižnično gradivo [...] ima lastnosti kulturnega spomenika [...] brez posebnega postopka razglasitve.« Sem spadajo »kodeksi, listine in drugo rokopisno gradivo ter knjižno, kartografsko, notno in podobno gradivo, nastalo pred letom 1800.«

avtorskih del pred iztekom zaščite le z dovoljenjem avtorja ali njegovih dedičev (večinoma proti plačilu), popustljiv pa je tudi, ko gre za uporabo kosov avtorskega dela (npr. citatov iz knjig) v znanosti in pri pouku. Avtor ali dedič seveda lahko da delo v javno domeno, kar pa storijo redki.

Ločevati je treba med lastništvom dela (avtorsko pravico) in lastništvom podlage, na kateri je delo zapisano (lastninsko pravico). Papir, na katerem je rokopisno delo, je kljub javni lasti tega dela lahko v privatni ali inštitucionalni posesti. Ko delo postane javna last, z njegovimi rokopisi zbiralci še vedno trgujejo in lastnik rokopisa je tisti, ki je rokopis kupil.

Wikimedijina spletišča

Digitalizator bo elektronsko kopijo rokopisa spravil na lokacijo, ki jamči dolgotrajno hrambo, hiter, lahek, prijeten in zastoj dostop. Če gre za rokopise nacionalnega ali regionalnega pomena, jih bo najprej ponudil ustreznim inštitucijam (dLib, digitalne zbirke lokalnih knjižnic, akademski repozitorij), vzporedno in v vseh drugih primerih pa bo izbral spletišče, kamor bo lahko posegel sam. Objava na spletiščih Wikimedije ima poleg privilegiranega mesta med zadetki pri iskanju še to prednost, da spodbuja komunikacijo ob besedilu na pogovorni strani, komentiranje, dodajanje opomb, transkripcije, prevoda, zvočnega zapisa itn. Privzeta licenca CC omogoča izvedena dela.

Rokopisi v Zbirki

Zbirka (Wikimedia Commons) je od leta 2004 dalje »skladišče podob, zvočnih posnetkov in drugih predstavnostnih vsebin«, ki jih lahko naloži vsak prijavljeni uporabnik in se uporabljajo v vseh projektih Wikimedije (Wikipedija, Wikiknjige idr.). Trenutno vsebuje blizu 40 milijonov datotek v najrazličnejših formatih. Sistem ni skop s prostorom in dovoljuje tudi postavitev posnetkov v veliki ločljivosti. Postavitev datoteke v Zbirko pomeni njeno objavo.

Prednost tega spletišča pred drugimi javnimi mesti s prostodostopnimi vsebinami je, da so naložene datoteke opremljene z mednarodnimi licencami CC in z metapodatki ter skrbno kategorizirane. Zbirka zajema iz prosto dostopnih enciklopedij, javnih spletnih knjižnic in arhivov, iz prosto dostopnega znanstvenega tiska, v glavnem pa je iz posnetkov uporabnikov samih. Glavnina gradiva je spravljena pod licenco CC BY SA, ki omogoča prosto razmnoževanje in distribucijo ter predelavo pod pogojem omembe avtorstva (BY) in deljenja pod enakimi pogoji (SA), ali pod variantami te licence. Del gradiva je spravljen pod oznakami javne lastnine (*public domain* – PD).

Slika 1: Oznake licenc proste dostopnosti in javne lastnine

V Zbirko lahko postavljamo rokopise avtorjev, ki so vsaj 70 let pokojni, rokopise nepoznanih avtorjev, če je od njihovega nastanka minilo 70 let, rokopise s statusom informacije javnega značaja in rokopise, ki niso avtorsko delo, če niso v nasprotju z zakonom o varstvu osebnih podatkov. Zbirka je odprta za posnetke kulturne dediščine. Oznaka {{PD-Slovenia}} spremlja predmete s statusom kulturnega spomenika (Zbirka vsebuje 41.000 datotek s to licenco) in uporabnika opozarja, da v Sloveniji zanje velja načelna prepoved komercialne rabe.

Na dLibu je glede dostopnosti rokopisnega gradiva naslednja informacija: »Večji del digitaliziranega gradiva na portalu dLib.si je zaradi svoje starosti prost pravic, kar pomeni, da je uporaba prosta za kogar koli. Tovrstno gradivo je dovoljeno reproducirati za komercialne in nekomercialne namene, distribuirati, predelovati in dajati na voljo javnosti. Na portalu je [...] označeno kot javna domena.«

V Zbirki so rokopisi razporejeni po državah, jeziku (trenutno 58 jezikov), stoletjih, vrsti pisave, digitalnem formatu, avtorju itn. v skupaj 40 podkategorij. Slovenščina je zastopana z devetimi rokopisnimi svežnji. Med tistimi v enem kosu je z 258 stranmi najobsežnejši Slovenski evangelistarij iz 17. stoletja, sicer pa je tudi v globalni primerjavi med najobsežnejšimi Kosovelova zbirka rokopisov s 1.050 skeni. *Škofje-loški pasijon* s spletišča ZRC SAZU obsega 56 strani. Prešeren je zastopan s tremi pismi, 15 stranmi Zdravljice, 50 posameznimi pesmimi in s cenzurnim rokopisom *Poezij*, spet večinoma z dLiba. Rokopisni oddelek NUK-a bo za stoto obletnico Cankarjeve smrti 2018 na dLib postavil vse Cankarjeve rokopise – nedvomno jih bodo wikipedisti brž prekopirali tudi v Zbirko in tako omogočili njihove kritične prepise na Wikiviru in enciklopedične opise na Wikipediji. Drugojezične rokopise v Sloveniji vsebuje kategorija Manuscripts in Slovenia.

Rokopisi na Wikiviru

Na Wikiviru so kritični prepisi rokopisnih besedil s povezavami na faksimile rokopisa, ki so lahko na kakem inštitucionalnem spletišču, kot npr. Kosovelov rokopis *Mehanikom iz Integralov '26*, ki sem ga postavil na oddelčno spletišče, bodisi so v Zbirki, kot npr. faksimili Jenkovih *Vaj* iz let 1854 in 1855. Ker se inštitucionalna spletišča spreminjajo, se pot do rokopisov rada zabriše, zato ima prednost postavitev na trajnejši Commons.

Nekateri večji jeziki imajo na Wikiviru rokopisov neprimerljivo in zavidljivo več (gl. npr. nemški Handschriftenverzeichnis), drugi, npr. angleščina, pa presenetljivo malo.

Rokopisi na Wikipediji

Skromne informacije so na slovensko Wikipedijo prispevali uredniki nefilološkega profila, *Supraseljski kodeks* je predstavil npr. računalničar Mihael Simonič, *Codex Cumanicus* je opisal neki Octopus, ki je upokojeni kemijski tehnolog. Lep vzorec in spodbuda za sistematičen popis slovenskih rokopisov je Seznam prekmurskih rokopisov izpod tipkovnice uporabnika, ki se podpisuje Doncsecz~slwiki in na svoji strani

pravi, da »Tomi réditeli je materinski jezik prekmürski.« Enciklopedijsko geslo rokopis smo napisali leta 2012 v okviru seminarja Strokovno pisanje. Izhodiščno besedilo je sestavila Petra Ivanetič (Petrc20), v urejanje se je vtaknilo šest wikipedijskih robotov, administratorja Pinky in Sporti, od študentov v seminarju Urška Bister (Magicdog) in Metka Božič, od drugih wikipedistov pa Engelbert, Radek in Hladnikm, njegov trenutni obseg je 6.000 znakov. Geslo rokopis pozna 65 od skupaj 288 jezikov na Wikipediji, najobsežnejši je angleški s 27.000 znaki. Na nemški Wikipediji preseneča opazen delež člankov o slovanskih rokopisih, ki neredko nimajo ustreznice v drugih jezikih, niti v slovanskih ne. Na izčrpnější popis slovenske rokopisne kulturne dediščine Wikipedija še čaka.

Zgledi

Rokopis anonimnega romana *Pesem gora* (1943)

Leta 2016 je upokojeni zdravnik France Malešič v Rokopisnem oddelku NUK-a našel rokopis anonimnega romana *Pesem gora*, datiranega z letnico 1943. Tja je prišel iz antikvariata Glavan brez podatkov o izvoru. Besedilo je pretipkal, pri literarnih in planinskih zgodovinarjih ter v generaciji iz časa nastanka poizvedoval o njegovem možnem avtorju in si začel prizadevati za natis.

Naš premislek se nanaša na možnost objave romana na spletu. NUK, ki je roman od antikvariata odkupil, bi to sicer lahko storil na svojo roko, saj je dolgoročno zavezan digitalizaciji celotnega svojega inventarja, vendar roman ni na prednostnem seznamu, saj njegov avtor verjetno še ni 70 let pokojni, povrh pa bi bilo problematično optično prepoznavanje rokopisa. Tudi za komercialni knjižni natis bi bilo morebitno naknadno odkritje pravega avtorja lahko nerodno, če se lastnik avtorskih pravic (najverjetneje avtorjev dedič) z objavo ne bi strinjal ali bi jo pogojeval. S tega stališča se zdi stroškovno varnejša spletna objava, saj je ob zahtevi po umiku besedila na spletu to napraviti enostavneje in ceneje kot umakniti iz prodaje tiskano naklado.

Urednik oz. založba bi z objavo pridobila avtorske pravice nad delom za 25 oz. 30 let ne glede na to, ali bi bilo delo objavljeno na spletu ali v tisku, razen če bi se objava zgodila na Wikiviru pod privzeto licenco proste dostopnosti. Objava na Wikiviru bi besedilo v največji možni meri odprla splošni in strokovni javnosti, zato ji dajem prednost. Vmesna rešitev, ki redakcijo obide, bi bila zgolj postavitev posnetka rokopisa romana v Wikimedijino Zbirko. Rokopis bi sicer lahko na novo preslikal, prepisal in objavil kdorkoli, vendar bi ob dosedanjem uredniškem vložku Franceta Malešiča imelo tako dejanje status sovražnega prevzema in bi bilo moralno sporno.

Diplomske naloge

Na slovenistiki Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani so od leta 2000 dalje študenti v vedno večjem številu oddajali tudi e-verzije svojih diplom, po aktualnem izpitnem redu pa je pdf diplome na priloženem CD-ju obvezen. Od začetka so se diplome po zaslugi Primoža Jakopina takoj znašle tudi na fakultetnem spletišču, po njegovi upokojitvi pa za vzdrževanje tega repozitorija na fakulteti ni bilo več volje,

zato smo zaprosili za prostor pri Arnesu in diplome preselili tja v svoj direktorij. Težave so se pokazale ob nameri postaviti v zbirko in na splet v polnem besedilu vse diplome v hrambi oddelčne knjižnice. Najprej se je proti univerzitetnemu principu proste dostopnosti diplom po tistem spremenil izpitni red, ki je namesto na senatu sprejetega obrazca, na katerem je študent samo potrdil svojo pripravljenost diplomu objaviti na spletu, študenta zavajal z možnostjo izbire, da spletne objave ne dovoli. Obenem se je na Univerzi v Ljubljani v okviru službe za spodbujanje proste dostopnosti rezultatov znanstvenega raziskovanja rodila interpretacija, da diplom brez izrecnega študentovega pristanka ni mogoče postavljati na splet. Ker od diplomantov v preteklih letih nihče ni zahteval take izjave, bi bile s tem stotine slovenističnih diplom obsojene na hrambo v unikatnem tiskanem izvodu, priloženi CD-ji pa na propad. Tretja ovira postavitvi na splet se je pojavila kar na oddelku, razlogi za odpor pa so bili naslednji: 1. da se s spletno objavo gradiva v diplomah spodbuja znanstveno predatorstvo drugih inštitucij, ki se bodo tako po bližnjici lotevale nadaljnjih raziskav, 2. ker naj bi se s tem izpostavljali plagiatorstvu in bi bilo treba počakati, da prej dobimo program, ki bo odkrival plonkanje, 3. ker se bo tako zmanjšal obisk knjižnice, saj bodo uporabniki posegali po lažje in hitreje dostopnih izvodih diplom na spletu. Kar nekaj let je trajalo, da smo končno napravili varnostne kopije diplomskih CD-jev, pdf-je postavili na oddelčno spletišče in jih na Wikiverzi dodali v katalog Diplomske naloge, ki obsega 589 polnih besedil domačih zaključnih izdelkov. S postavitvijo na splet so ti »rokopisi« izgubili status unikatnosti in pravzaprav izstopili iz kategorije rokopisov.

Deset slovenističnih diplom spremlja prepoved spletne objave, manjka tudi okrog 30 dialektoloških diplom, katerih spletno objavo je preprečila mentorica. Pri nalogah anketnega tipa, kot so običajne na folkloristiki ali didaktiki, bi zaradi varstva osebnih podatkov to še razumeli, v drugih primerih gre za avtorske kaprice, za sram zaradi slabe kvalitete ali za mentorjev načrt uporabe diplom v komercialni tiskani publikaciji. Sprejemljiv bi bil umik diplome iz javne rabe, če bi vsebovala podatke, za katere bi etična komisija presodila, da niso za javnost, vendar take vrste diplom na nacionalni filologiji ni. Ali je sploh moralno sprejemljivo, da diplomant ali mentor umakne iz dostopa za javnost diplomu, katere nastanek je pet let financirala prav ta javnost? Diplomske naloge so rezultat raziskovalne dejavnosti v okviru študija, ki ga financira državni proračun, in bi morale biti v skladu z evropsko in slovensko znanstveno strategijo takoj prosto dostopne, tj. objavljene v univerzitetnem repozitoriju. Spletno objavljena diploma je nesporni dokaz študentovega uspešno dokončanega študija, za univerzo pa legitimacija odličnosti.

Filozofska fakulteta bo ujela digitalni vlak, ko bodo študenti svoje diplome nalagali na splet sami, pa naj bo to univerzitetni repozitorij, spletišče Academia.edu ali ResearchGate, na Wikiverzo ali med Wikiknjige ali pa v obliki pdf-ja kar v Wikimedijino Zbirko.

Gradnikovi rokopisi

Z redkimi izjemami, ki so v družinski hrambi, je Gradnikova rokopisna zapuščina shranjena v Rokopisnem oddelku NUK-a, kjer je na voljo javnosti v skladu z Zakonom o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). Gradnikovih rokopisov literarnega značaja ni mogoče prosto reproducirati do 14. julija 2037, ko bo minilo 70 let od avtorjeve smrti; dotlej bo na Wikiviru kazalo knjig njegovega pesniškega opusa prazno.

Vedrejša občutja vzbuja odločitev Alenke Župančič, dedinje avtorskih pravic po pesnici Veri Albreht, ki njeno zbrano delo, vključno z rokopisi, že postavlja na Wikivir.

Korespondenca Žagar – Pahor

Boris Pahor in Marija Žagar sta si dopisovala več desetletij in sta bila soglasna o objavi svojega dopisovanja. V ta namen mi je Boris Pahor izročil vsa pisma, ki jih je prejel od Marije Žagar, Pahorjeva pisma Mariji Žagar pa so po smrti naslovnice po spletu naključij pristala v Rokopisnem oddelku NUK-a. Korespondenca ima zaradi splošne kulturne in literarne tematike ter izbranega sloga obeh dopisovalcev značaj pisemske esejistike in s tem izvirnega avtorskega dela. Ker vsebuje tudi osebne podatke tretjih oseb, bi morali, če bi hoteli togo slediti črki ZVOP, dediče teh oseb povprašati za dovoljenje, kar pa bi ohromilo ali sploh onemogočilo izdajo. Ko bo leta 2040 minilo 30 let od kritične izdaje (Perenič 2010), bo pravica reprodukcije pisem iz založbinih rok prešla v roke dedičev, kjer bo ostala še 70 let po smrti zadnjega od dopisovalcev. Za Wikimedijina spletišča neuporabno.

Prešernovi rokopisi

Od Prešernove smrti je minilo 168 let, torej so njegova dela že zdavnaj v javni lasti. Rokopise hrani več inštitucij in zasebnikov, največ pa jih je v Rokopisnem oddelku NUK-a. V inštitucijah so na ogled javnosti in za znanstveno uporabo raziskovalcem. Uporabnik lahko naroči reprodukcijo (fotokopiranje) rokopisov po ceniku inštitucije. Nobenega razloga ni, da ne bi fotografske preslikave dovolili kateremukoli uporabniku, saj je slikanje s fotoaparatom ali mobilnim telefonom neškodljivo, vendar inštitucije preslikave praviloma ne dovoljujejo oz. jo dovoljujejo le pod posebnimi pogoji, v rokopisnem oddelku NUK-a npr. za potrebe znanstveno kritične obravnave. Poslanstvo knjižnic in arhivov je lajšanje poti do dokumentov, to pa se najlažje doseže s profesionalnim skeniranjem in s postavitvijo posnetkov v prosti dostop in uporabo na spletu. Za NUK je dLib postavil na splet digitalne kopije vseh Prešernovih avtoagrafov, ki jih je NUK pridobil kot darilo, z odkupom ali zamenjavo.

Težje je s Prešernovimi rokopisi v zasebni lasti. Lastniki lahko dajo inštituciji izvirnike v preslikavo ali v varstvo, inštitucije jih v imenu javnega interesa k temu nagovarjajo. Odločitev zasebnega lastnika, da inštituciji dovoli vsaj kvalitetno preslikavo, če že ne odkup rokopisa, je znak njegove odgovornosti do javnega kulturnega interesa in zasluži priznanje. Ameriški Slovenec Evgen Favetti je tako leta 2016 dva

Prešernova rokopisa v družinski lasti odstopil Slovenskemu muzeju in arhivom v Clevelandu, omogočil njuno datacijo, ogled, preslikavo, postavitev na splet (dLib, Commons) in vzporedno predstavitev variant na Wikiviru. Na javno dostopnost nekaterih drugih evidentiranih Prešernovih rokopisov v zasebni lasti pa bo treba še počakati (gl. Hladnik 2016).

Viri in literatura

HLADNIK, Miran, 2016: Zgodbe Prešernovih rokopisov. *Slavistična revija* 64/3. 236.

PERENIČ, Urška, 2010: *Sončna ura: Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar*. Ljubljana: Slovenska matica.

Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP). PisRS 7. 10. 2016.

Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ). PisRS 24. 12. 2015.

Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1). PisRS 4. 12. 2015.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). PisRS 7. 7. 2014.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). PisRS 6. 5. 2016.

Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1). PisRS 15. 7. 2004.